

การเผยแผ่พระพุทธศาสนาเชิงรุกของพระสังฆาธิการ
อำเภอปากท่อ จังหวัดราชบุรี*

PROACTIVE BUDDHISM DISSEMINATION OF SANGHA ADMINISTRATORS IN
PAKTHO DISTRICT, RATCHABURI PROVINCE

พระครูสุนทรสารวาที (ทองดี ญาณसारโ)

Phrakhru Sunthornsarawatee (Thongdee Nānasāro)

วัดเขาภูอินทาราม ราชบุรี

Wat Khao Kub Intharam, Ratchaburi

E-mail: M.A.Ratchaburi1@gmail.com.

บทคัดย่อ

บทความวิจัยนี้เพื่อ 1) ศึกษาการเผยแผ่พระพุทธศาสนาเชิงรุก 2) เปรียบเทียบความคิดเห็น และ 3) ศึกษาปัญหา อุปสรรค ข้อเสนอแนะในการเผยแผ่พระพุทธศาสนาเชิงรุกของพระสังฆาธิการอำเภอปากท่อ จังหวัดราชบุรี การวิจัยนี้ใช้ระเบียบวิธีวิจัยแบบผสมผสานวิธี โดยการวิจัยเชิงปริมาณ ใช้แบบสอบถามเก็บข้อมูลภาคสนามจากกลุ่มตัวอย่างที่เป็นพระภิกษุในอำเภอปากท่อ จำนวน 236 รูป วิเคราะห์ข้อมูลที่ได้โดยหาค่าความถี่ ค่าร้อยละ ค่าเฉลี่ย ส่วนเบี่ยงเบนมาตรฐาน ทดสอบสมมติฐานโดยการทดสอบค่าที ค่าเอฟ วิเคราะห์ความแปรปรวนทางเดียว และการวิจัยเชิงคุณภาพ โดยการวิเคราะห์เอกสาร และใช้แบบสัมภาษณ์เป็นเครื่องมือในการเก็บข้อมูลภาคสนามจากผู้ให้ข้อมูลสำคัญ จำนวน 7 ท่าน และวิเคราะห์ข้อมูลด้วยเทคนิคการวิเคราะห์เนื้อหาประกอบบริบท

ผลการวิจัยพบว่า การเผยแผ่พระพุทธศาสนาเชิงรุก ภาพรวม อยู่ในระดับมาก อายุพรรษา วุฒิการศึกษาสามัญ วุฒิการศึกษานักธรรม และตำแหน่ง เป็นปัจจัยส่วนบุคคลที่ทำให้เกิดความคิดเห็นที่ไม่แตกต่างกัน จึงปฏิเสธสมมติฐานการวิจัย ปัญหาอุปสรรค คือ พระสังฆาธิการบางรูปไม่ได้รับการศึกษาในระดับสูง ดังนั้น ควรสนับสนุนให้พระสังฆาธิการเข้ารับการศึกษาระดับสูงขึ้นไปอย่างน้อยในระดับปริญญาตรี และการเผยแผ่พระพุทธศาสนาในช่องทางสื่อสารสมัยใหม่มีจำนวนน้อย ดังนั้น ควรส่งเสริมให้พระสังฆาธิการเผยแผ่พระพุทธศาสนาในช่องทางสื่อสารสมัยใหม่ให้มากยิ่งขึ้น

คำสำคัญ : การเผยแผ่; พระพุทธศาสนาเชิงรุก; พระสังฆาธิการ

Abstract

The research article was to: 1. Study proactive Buddhism dissemination, 2. Comparison of the opinions, and 3. Study problems, obstacles, and suggestions for proactive Buddhism prevention of Sangha administrators in Paktho District, Ratchaburi Province, conducted by the mixed research methods that the quantitative research used the questionnaire as the tool to collect the data in the field study from 326 samples who were monks in Paktho District. The statistics used for the data analysis were frequency, percentage, mean, standard deviation (S.D.), t-test, F-test, One-way Analysis of Variance and Least Significant Difference: LSD. The qualitative research collected data from document and interviewing in the field study from 7 key informants and analyzed the data by the content descriptive interpretation.

Findings were that proactive Buddhism dissemination by overall was at high level. Monks with age, duration of ordination, secular educational background, religious educational background, and position had not different opinions, rejecting the set hypothesis. Problems and obstacles were that some Sangha administrators were not educated at a higher level. There should be encouraging Sangha administrators to attend higher education at least at the Bachelor's level. There were few dissemination of Buddhism in modern communication channels. There should encourage Sangha administrators to disseminate Buddhism more in modern communication channels.

Keywords: Dissemination; Proactive Buddhism; Sangha Administrators

บทนำ

พระพุทธศาสนาเข้ามาสู่ประเทศไทย เมื่อครั้งยังเป็นอาณาจักรสุวรรณภูมิ ในปี พ.ศ. 235 ซึ่งมีพระปฐมเจดีย์ จังหวัดนครปฐม เป็นหลักฐานที่ปรากฏอยู่ให้เห็นถึงการมีชุมชนตั้งถิ่นฐานอยู่อาศัยบริเวณนี้ ซึ่งต่อมาเรียกว่า อาณาจักรทวารวดี คนในชุมชนทวารวดีได้นับถือพระพุทธศาสนานั้นด้วย ดังนั้น พระพุทธศาสนาจึงได้ถูกเผยแผ่ออกไปทั้งในประเทศและต่างประเทศ (พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), 2540) ถือเป็นบทบาทและหน้าที่ของพระภิกษุสงฆ์โดยตรง เพราะพระสงฆ์มีชีวิตที่เนื่องด้วยผู้อื่นจึงต้องตอบแทนผู้มีอุปการคุณ ต้องดำเนินการประกาศพระพุทธศาสนาให้ศาสนทายาทและประชาชนได้รับทราบในทุก ๆ วิธีที่ไม่ขัดต่อพระธรรมวินัย โดยมุ่งเน้นให้ประชาชนได้มีความรู้ความเข้าใจในหลักธรรมแล้วน้อมนำไปปฏิบัติในชีวิตประจำวัน (กรมการศาสนา, 2540) รูปแบบของการเผยแผ่ของพระสงฆ์ในปัจจุบันมี

หลากหลาย เช่น การเทศนาธรรม ได้แก่ การแสดงธรรมสั่งสอนตามหลักพระพุทธศาสนาเพื่อให้ผู้ฟังสามารถนำไปประยุกต์ใช้ในชีวิตประจำวันได้ การปาฐกถาธรรม ได้แก่ การบรรยายธรรมะให้ผู้อื่นฟัง โดยทั่วไปจะยืนและผู้พูดจะต้องมีลีลาในการพูดเพื่อโน้มน้าวจิตใจผู้ฟังเป็นพิเศษ การอภิปรายธรรม ได้แก่ การชี้แจงหรือแสดงความคิดเห็นในหลักธรรมข้อใดข้อหนึ่งให้ผู้อื่นเข้าใจ การสนทนาธรรม ได้แก่ การพูดจาหรือในหลักธรรมเพื่อนำไปใช้ในการแก้ปัญหาชีวิตโดยยึดหลักทางสายกลาง การสอนสมถกรรมฐานหรือวิปัสสนากรรมฐาน ได้แก่ การสอนให้นั่งภาวนาเพื่อให้ใจเป็นสมาธิและเข้าใจสภาวะตามความเป็นจริงของสังขารตามหลักไตรลักษณ์ และการใช้สื่อและอุปกรณ์ประกอบการสอนธรรมะโดยอาจจำหน่ายแจกไปในกลุ่มที่ไม่มีเวลาจะได้ศึกษาธรรมะด้วยตนเอง (บุญศรี พานะจิตต์ และคณะ, 2545)

ปัจจุบันเข้าสู่ยุคโลกาภิวัตน์ซึ่งเป็นยุคเทคโนโลยีการสื่อสารไร้พรมแดนข่าวสารข้อมูลที่เข้ามากระทบต่อการดำเนินชีวิตคนในสังคมมาก ความเจริญทางด้านวัตถุ ทำให้การติดต่อสัมพันธ์ด้านเศรษฐกิจ การเมือง การสื่อสารและการเปลี่ยนแปลงทางวัฒนธรรมเกิดขึ้นอย่างรวดเร็ว มีเหตุการณ์สำคัญเกิดขึ้นในโลก สังคมรับรู้ร่วมกันหมด (พระเมธีธรรมาภรณ์ (ประยูร ธรรมจิตโต) (2539) สภาพสังคมปัจจุบันประชาชนมีความเดือดร้อนวุ่นวายเนื่องจากปัญหาสังคมต่าง ๆ เช่น ปัญหาเศรษฐกิจ ปัญหาการละเมิดทางเพศ ปัญหาการก่อทะเลาะวิวาทกันของนักเรียน เป็นต้น โดยเฉพาะปัญหาเกี่ยวกับการละเมิดศีลธรรมนั้นเป็นที่มาของคำถามว่าประเทศไทยเป็นเมืองพุทธ ทำไมจึงเกิดปัญหาเช่นนี้ได้ และนับวันปัญหาก็กยิ่งรุนแรง พระสงฆ์ในฐานะผู้นำทางจิตวิญญาณไม่ได้ทำหน้าที่ของตนหรืออย่างไร ส่วนหนึ่งก็สรุปว่า เป็นเพราะพระสงฆ์ปรับตัวตามกระแสโลกไม่ทัน พระสงฆ์ส่วนมาวยังไม่เข้าใจในพระพุทธศาสนาดีพอ ไม่มีเทคนิคการเผยแผ่ที่ดี สื่อสารไม่ตรงกับความต้องการของผู้ฟังหรือผู้รับสาร (พระมหาสนั่น อุดตมเสฏโฐ, 2550)

ดังกล่าวข้างต้น ประกอบกับที่ ผู้วิจัยเป็นพระสังฆาธิการในสังกัดคณะสงฆ์อำเภอปากท่อ จังหวัดราชบุรี จึงสนใจศึกษาเรื่อง “การเผยแผ่พระพุทธศาสนาเชิงรุกของพระสังฆาธิการอำเภอปากท่อ จังหวัดราชบุรี” เพื่อศึกษาและเปรียบเทียบการเผยแผ่พระพุทธศาสนาของพระสังฆาธิการอำเภอปากท่อ จังหวัดราชบุรี ตลอดจนปัญหา อุปสรรค และข้อเสนอแนะสำหรับพัฒนาการเผยแผ่พระพุทธศาสนาของพระสังฆาธิการอำเภอปากท่อ จังหวัดราชบุรี โดยองค์ความรู้ที่ได้จากการวิจัยครั้งนี้จะเป็นสารสนเทศสำคัญในการพัฒนาภารกิจด้านการเผยแผ่พระพุทธศาสนาของคณะสงฆ์อำเภอปากท่อ จังหวัดราชบุรี และยังเป็นกรณีศึกษาสำหรับพื้นที่อื่น ๆ ได้อีกประการหนึ่งด้วย

วัตถุประสงค์ของการวิจัย

1. เพื่อศึกษาการเผยแพร่พระพุทธศาสนาเชิงรุกของพระสังฆาธิการอำเภอปากท่อ จังหวัดราชบุรี
2. เพื่อเปรียบเทียบความคิดเห็นที่มีต่อการเผยแพร่พระพุทธศาสนาเชิงรุกของพระสังฆาธิการอำเภอปากท่อ จังหวัดราชบุรี โดยจำแนกตามปัจจัยส่วนบุคคล
3. เพื่อศึกษาปัญหา อุปสรรค และข้อเสนอแนะในการเผยแพร่พระพุทธศาสนาเชิงรุกของพระสังฆาธิการอำเภอปากท่อ จังหวัดราชบุรี

วิธีดำเนินงานวิจัย

1) รูปแบบการวิจัย

การวิจัยครั้งนี้ เป็นการวิจัยแบบผสมวิธี ระหว่างการวิจัยเชิงปริมาณโดยใช้แบบสอบถามเป็นเครื่องมือในการเก็บรวบรวมข้อมูล และการวิจัยเชิงคุณภาพโดยใช้แบบสัมภาษณ์เป็นเครื่องมือในการเก็บข้อมูล

2) กลุ่มประชากร/กลุ่มตัวอย่าง และผู้ให้ข้อมูลสำคัญ

การวิจัยเชิงปริมาณ มีประชากรเป็นพระภิกษุที่สังกัดวัดในพื้นที่เขตการปกครองคณะสงฆ์อำเภอปากท่อ จังหวัดราชบุรี (มหานิกาย) จำนวน 577 รูป สำหรับกลุ่มตัวอย่าง จำนวน 236 รูป ได้มาจากการใช้สูตรคำนวณของทาโร่ ยามาเน่ (ธานินทร์ ศิลป์จารุ, 2551)

การวิจัยเชิงคุณภาพ มีผู้ให้ข้อมูลสำคัญจากการเลือกแบบเจาะจง จำนวน 4 กลุ่ม ประกอบด้วย กลุ่มเจ้าคณะปกครองในพื้นที่ จำนวน 1 รูป กลุ่มข้าราชการในพื้นที่ จำนวน 2 คน กลุ่มผู้นำชุมชนในพื้นที่ จำนวน 2 คน กลุ่มนักวิชาการในพื้นที่ จำนวน 2 คน รวมทั้งสิ้น จำนวน 7 รูปหรือคน

3) เครื่องมือการวิจัย

การวิจัยเชิงปริมาณ ใช้แบบสอบถาม ทั้งในลักษณะข้อคำถามปลายปิด และข้อคำถามปลายเปิด เป็นเครื่องมือในการเก็บรวบรวมข้อมูล

การวิจัยเชิงคุณภาพ ใช้แบบสัมภาษณ์แบบมีโครงสร้าง เป็นเครื่องมือในการเก็บรวบรวมข้อมูล

4) การรวบรวมข้อมูล

การวิจัยเชิงปริมาณ ผู้วิจัยเก็บรวบรวมข้อมูลด้วยตนเอง และนำข้อมูลที่ได้ไปวิเคราะห์และประมวลผลโดยใช้โปรแกรมสำเร็จรูปเพื่อการวิจัยทางสังคมศาสตร์

การวิจัยเชิงคุณภาพ ผู้วิจัยเก็บรวบรวมข้อมูลด้วยตนเอง และนำข้อมูลที่ได้ไปวิเคราะห์ตามระเบียบวิธีวิจัยเชิงคุณภาพ

5) การวิเคราะห์ข้อมูล

การวิจัยเชิงปริมาณ ใช้สถิติพรรณนาสำหรับอธิบายลักษณะทั่วไปของกลุ่มตัวอย่างและพรรณนาปัจจัยส่วนบุคคล สถิติที่ใช้ คือ ค่าความถี่ ค่าร้อยละ ค่าเฉลี่ย และค่าเบี่ยงเบนมาตรฐาน และใช้สถิติอนุมานสำหรับทดสอบสมมติฐาน สถิติที่ใช้ คือ การทดสอบค่าทีและค่าเอฟ วิเคราะห์ความแปรปรวนทางเดียว เมื่อพบว่ามีความแตกต่างก็จะทำการเปรียบเทียบความแตกต่างค่าเฉลี่ยเป็นรายคู่ด้วยวิธีผลต่างเป็นสำคัญน้อยที่สุด ส่วนข้อมูลที่ได้จากข้อคำถามปลายเปิดวิเคราะห์โดยใช้เทคนิคการวิเคราะห์เนื้อหา โดยนำเสนอในรูปแบบของตาราง

การวิจัยเชิงคุณภาพ นำข้อมูลที่ได้จากการสัมภาษณ์เชิงลึกมาวิเคราะห์ โดยใช้เทคนิคการวิเคราะห์เนื้อหาเชิงพรรณนา

ผลการวิจัย

1. ผลการศึกษาการเผยแพร่พระพุทธศาสนาเชิงรุกของพระสังฆาธิการอำเภอปากท่อ จังหวัดราชบุรี

ตารางที่ 1 ค่าเฉลี่ย ส่วนเบี่ยงเบนมาตรฐาน และระดับความคิดเห็นที่มีต่อการเผยแพร่พระพุทธศาสนาเชิงรุกของพระสังฆาธิการอำเภอปากท่อ จังหวัดราชบุรี โดยภาพรวม

(n = 236)

การเผยแพร่พระพุทธศาสนาเชิงรุกของพระสังฆาธิการอำเภอปากท่อ จังหวัดราชบุรี	ระดับความคิดเห็น		
	$\bar{X}$	S.D.	แปลผล
ด้านผู้ส่งสาร (Sender)	3.84	0.603	มาก
ด้านสาร (Message)	4.23	0.562	มาก
ด้านช่องทาง (Channel)	4.10	0.541	มาก
ด้านผู้รับสาร (Receiver)	3.77	0.636	มาก
โดยรวม	3.98	0.516	มาก

จากตารางที่ 1 พบว่า การเผยแพร่พระพุทธศาสนาเชิงรุกของพระสังฆาธิการอำเภอปากท่อ จังหวัดราชบุรี โดยภาพรวม อยู่ในระดับมาก มีค่าเฉลี่ยเท่ากับ 3.98 เมื่อพิจารณาเป็นรายด้าน พบว่า อยู่ในระดับมากทุกด้าน ได้แก่ ด้านผู้ส่งสาร (Sender) มีค่าเฉลี่ยเท่ากับ 3.84 ด้านสาร (Message) มีค่าเฉลี่ยเท่ากับ 4.23 ด้านช่องทาง (Channel) มีค่าเฉลี่ยเท่ากับ 4.10 และด้านผู้รับสาร (Receiver) มีค่าเฉลี่ยเท่ากับ 3.77

2. ผลการเปรียบเทียบความคิดเห็นที่มีต่อการเผยแพร่พระพุทธรูปของพระสังฆาธิการอำเภอปากท่อ จังหวัดราชบุรี โดยจำแนกตามปัจจัยส่วนบุคคล

ตารางที่ 2 สรุปผลการเปรียบเทียบความคิดเห็นที่มีต่อการเผยแพร่พระพุทธรูปของพระสังฆาธิการอำเภอปากท่อ จังหวัดราชบุรี โดยจำแนกตามปัจจัยส่วนบุคคล

ปัจจัยส่วนบุคคล	t-test	F-test	Sig.	ผลการทดสอบสมมติฐาน	
				ยอมรับ	ปฏิเสธ
อายุ	-	0.110	0.896	-	✓
พรรษา	-	0.049	0.952	-	✓
วุฒิการศึกษาสามัญ	-	0.456	0.634	-	✓
วุฒิการศึกษานักธรรม	-	1.414	0.240	-	✓
ตำแหน่ง	-0.178	-	0.859	-	✓

จากตารางที่ 2 ผลการเปรียบเทียบ พบว่า ปัจจัยส่วนบุคคล ได้แก่ อายุ พรรษา วุฒิการศึกษาสามัญ วุฒิการศึกษานักธรรม และตำแหน่ง มีผลให้ความคิดเห็นของพระสงฆ์ที่มีต่อการเผยแพร่พระพุทธรูปของพระสังฆาธิการอำเภอปากท่อ จังหวัดราชบุรี โดยภาพรวมไม่แตกต่างกัน จึงปฏิเสธสมมติฐานการวิจัยทุกข้อ

3. ปัญหา อุปสรรค และข้อเสนอแนะในการเผยแพร่พระพุทธรูปของพระสังฆาธิการอำเภอปากท่อ จังหวัดราชบุรี

ตารางที่ 3 สรุปปัญหา อุปสรรค และข้อเสนอแนะในการเผยแพร่พระพุทธรูปของพระสังฆาธิการอำเภอปากท่อ จังหวัดราชบุรี

ปัญหา อุปสรรค	ข้อเสนอแนะ
พระสังฆาธิการบางรูปไม่ได้รับการศึกษาในระดับสูง	ควรสนับสนุนให้พระสังฆาธิการเข้ารับการศึกษาระดับสูงขึ้นไปอย่างน้อยในระดับปริญญาตรี
พระสังฆาธิการบางรูปขาดเทคนิคการสื่อสารที่เหมาะสมกับกลุ่มผู้ฟัง โดยเฉพาะอย่างยิ่งเด็ก เยาวชน คนรุ่นใหม่	ควรพัฒนาให้พระสังฆาธิการมีศักยภาพในการเลือกใช้เทคนิคการสื่อสารที่เข้าถึงกลุ่มเป้าหมายประเภทเด็ก เยาวชน และคนรุ่นใหม่
หลักธรรมคำสอนในพระพุทธรูปจำนวนมากมีลักษณะเป็นนามธรรม เข้าใจยาก	ควรเผยแพร่พระพุทธรูปโดยเน้นการบูรณาการหลักพุทธธรรมให้เข้ากับการประยุกต์ใช้ในชีวิตประจำวัน
วัฒนธรรมบริโภคนิยมของตะวันตกที่ส่งผลให้หลงลืมค่านิยมวัฒนธรรมประเพณีไทย	ควรสอดแทรกสาระความรู้เพื่อปลูกฝังจิตสำนึกรัก ค่านิยม วัฒนธรรมประเพณีไทย แก่เด็กและเยาวชน
การเผยแพร่พระพุทธรูปโดยใช้กิจกรรมทางศาสนาเป็นสื่อกลางหรือกิจกรรมที่ต้องมีการรวมตัวกัน ได้รับผลกระทบจากสถานการณ์โรค Covid-19	ควรส่งเสริมให้พระสังฆาธิการรักษาช่องทางเผยแพร่พระพุทธรูปที่มีมาแต่ดั้งเดิม
มีการใช้สื่ออิเล็กทรอนิกส์เป็นช่องทางในการเผยแพร่พระพุทธรูปอย่างไม่มากเท่าที่ควร	ควรส่งเสริมให้พระสังฆาธิการสื่อสารธรรมะผ่านช่องทางสื่อสารสมัยใหม่ให้มากยิ่งขึ้น
พุทธศาสนิกชนบางคนขาดคุณสมบัติที่ดีของผู้รับสาร	ควรส่งเสริมการปลูกฝังคุณสมบัติของผู้รับสารที่ดีแก่พุทธศาสนิกชน
พุทธศาสนิกชนบางคนยังไม่ประสบความสำเร็จในการรับฟังธรรมะในระบบออนไลน์	ควรส่งเสริมให้พุทธศาสนิกชนเปิดรับการเผยแพร่พระพุทธรูปในรูปแบบใหม่

จากตารางที่ 3 พบว่า ปัญหา อุปสรรค ได้แก่ พระสังฆาธิการบางรูปไม่ได้รับการศึกษาในระดับสูง พระสังฆาธิการบางรูปขาดเทคนิคการสื่อสารที่เหมาะสมกับกลุ่มผู้ฟัง โดยเฉพาะอย่างยิ่งเด็ก เยาวชน คนรุ่นใหม่ หลักธรรมคำสอนในพระพุทธศาสนาจำนวนมากมีลักษณะเป็นนามธรรม เข้าใจยาก วัฒนธรรมบริโภคนิยมของตะวันตกที่ส่งผลให้หลงลืมค่านิยมวัฒนธรรมประเพณีไทย การเผยแผ่พระพุทธศาสนาโดยใช้กิจกรรมทางศาสนาเป็นสื่อกลางหรือกิจกรรมที่ต้องมีการรวมตัวกัน ได้รับผลกระทบจากสถานการณ์โรค Covid-19 มีการใช้สื่ออิเล็กทรอนิกส์เป็นช่องทางในการเผยแผ่พระพุทธศาสนาอย่างไม่มากเท่าที่ควร พุทธศาสนิกชนบางคนขาดคุณสมบัติที่ดีของผู้รับสาร พุทธศาสนิกชนบางคนยังไม่มีประสบการณ์ในการรับฟังธรรมะในระบบออนไลน์ และข้อเสนอแนะ ได้แก่ ควรสนับสนุนให้พระสังฆาธิการเข้ารับการศึกษาสูงขึ้นอย่างน้อยในระดับปริญญาตรี ควรพัฒนาให้พระสังฆาธิการมีศักยภาพในการเลือกใช้เทคนิคการสื่อสารที่เข้าถึงกลุ่มเป้าหมายประเภทเด็ก เยาวชน และคนรุ่นใหม่ ควรเผยแผ่พระพุทธศาสนาโดยเน้นการบูรณาการหลักพุทธธรรมให้เข้ากับการประยุกต์ใช้ในชีวิตประจำวัน ควรสอดแทรกสาระความรู้เพื่อปลูกฝังจิตสำนึกรักค่านิยม วัฒนธรรมประเพณีไทย แก่เด็กและเยาวชน ควรส่งเสริมให้พระสังฆาธิการรักษาช่องทางการเผยแผ่พระพุทธศาสนาที่มีมาแต่ดั้งเดิม ควรส่งเสริมให้พระสังฆาธิการสื่อสารธรรมะผ่านช่องทางการสื่อสารสมัยใหม่ให้มากยิ่งขึ้น ควรส่งเสริมการปลูกฝังคุณสมบัติของผู้รับสารที่ดีแก่พุทธศาสนิกชน ควรส่งเสริมให้พุทธศาสนิกชนเปิดรับการเผยแผ่พระพุทธศาสนาในรูปแบบใหม่

4. ผลการสัมภาษณ์เชิงลึก

ผลการสัมภาษณ์เกี่ยวกับการเผยแผ่พระพุทธศาสนาเชิงรุกของพระสังฆาธิการอำเภอปากท่อ จังหวัดราชบุรี พบว่า ปัจจุบัน ถือว่า พระสังฆาธิการมีความสามารถในการสื่อสารเพื่อการเผยแผ่พระพุทธศาสนา เผยแผ่หลักธรรมคำสอนด้วยเนื้อหาที่ถูกต้องและชัดเจน และส่วนมากก็ยังคงใช้ช่องทางเดิม ๆ กันอยู่ เช่น วิทยุกระจายเสียง เสียงตามสายของหมู่บ้าน เป็นต้น ในขณะที่ผู้รับสารจะเป็นแบบเฉพาะกลุ่มที่สนใจเกี่ยวกับการทำบุญปฏิบัติธรรมอยู่แล้ว สำหรับปัญหาอุปสรรคในการเผยแผ่พระพุทธศาสนาเชิงรุกของพระสังฆาธิการอำเภอปากท่อ จังหวัดราชบุรี พบว่า พระสังฆาธิการบางรูปไม่ได้รับการศึกษาในระดับสูง บางรูปขาดเทคนิคการสื่อสารที่เหมาะสมกับกลุ่มผู้ฟัง โดยเฉพาะอย่างยิ่งเด็ก เยาวชน คนรุ่นใหม่ และหลักธรรมคำสอนในพระพุทธศาสนาจำนวนมากมีลักษณะเป็นนามธรรมที่เข้าใจยาก นอกจากนี้ ยังมีอุปสรรคจากวัฒนธรรมบริโภคนิยมของตะวันตกที่ส่งผลให้หลงลืมค่านิยมวัฒนธรรมประเพณีไทย ผลกระทบจากสถานการณ์โรคระบาดโควิด 19 และพุทธศาสนิกชนบางคนขาดยังคุณสมบัติที่ดีของผู้รับสาร และไม่มีประสบการณ์ในการรับฟังธรรมะในระบบออนไลน์ ดังนั้น จึงมีข้อเสนอแนะต่อการเผยแผ่พระพุทธศาสนาเชิงรุกของพระสังฆาธิการอำเภอปากท่อ จังหวัดราชบุรี ดังนี้ ทุกฝ่ายควรสนับสนุนให้พระสังฆาธิการเข้ารับการศึกษาสูงขึ้น อย่างน้อยในระดับปริญญาตรี และพระสังฆาธิการควรเผยแผ่หลักพุทธธรรมโดยเน้นการประยุกต์ใช้จริงในชีวิตประจำวัน นอกจากนี้ ทุกฝ่าย

ควรส่งเสริมให้พระสังฆาธิการเผยแพร่พระพุทธศาสนาในช่องทางการสื่อสารสมัยใหม่ให้มากยิ่งขึ้น และควรส่งเสริมให้กลุ่มผู้สูงอายุเปิดใจรับการเผยแพร่พระพุทธศาสนาในรูปแบบใหม่ ๆ ด้วย

อภิปรายผลการวิจัย

การวิจัยการเผยแพร่พระพุทธศาสนาเชิงรุกของพระสังฆาธิการอำเภอปากท่อ จังหวัดราชบุรี มีประเด็นน่าสนใจซึ่งนำมาอภิปรายผลการวิจัยไว้ ดังนี้

1. การเผยแพร่พระพุทธศาสนาเชิงรุกของพระสังฆาธิการอำเภอปากท่อ จังหวัดราชบุรี

การเผยแพร่พระพุทธศาสนาเชิงรุกของพระสังฆาธิการอำเภอปากท่อ จังหวัดราชบุรี โดยภาพรวม อยู่ในระดับมาก มีค่าเฉลี่ยเท่ากับ 3.98 เมื่อพิจารณาเป็นรายด้าน พบว่า อยู่ในระดับมากทุกด้าน ผลการวิจัยดังกล่าวนี้ แสดงให้เห็นว่า พระสังฆาธิการอำเภอปากท่อ จังหวัดราชบุรี ตระหนักและเข้าใจจุดมุ่งหมายสำคัญของการเผยแพร่พระพุทธศาสนา นั่นก็คือ การทำให้มีผู้เคารพเลื่อมใสศรัทธาในพระรัตนตรัยน้อมเอาหลักธรรมในพระพุทธศาสนาไปประพฤติปฏิบัติ เพื่อให้เกิดประโยชน์แก่ผู้ปฏิบัติเหล่านั้น ด้วยเหตุที่พระพุทธศาสนาบังเกิดขึ้นมาเพื่อประโยชน์สุขแก่ชาวโลก นั่นเอง ทั้งนี้ การเผยแพร่พระธรรมคำสอนของพระพุทธเจ้าที่ภิกษุสงฆ์ทำกันอยู่ทั่วไปในปัจจุบัน ต้องดำเนินการโดยไม่ขัดต่อหลักพระธรรมวินัยและกฎหมายต่าง ๆ ของฝ่ายบ้านเมือง อิงอาศัยความเมตตาและกรุณาของหมู่สงฆ์ สมดัง ดังเจตนาธรรมที่แสดงไว้ชัดเจนในคราวที่พระพุทธเจ้าได้ทรงประทานพระพุทธโอวาทแก่พระอริยสาวกในคราวที่ทรงส่งออกไปประกาศพระพุทธศาสนาครั้งแรกที่มีใจความสำคัญ คือ เพื่อให้ก่อเกิดประโยชน์และความสุขและเทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย นั่นเอง อย่างไรก็ตาม การเผยแพร่พระพุทธศาสนาในยุคปัจจุบัน จำเป็นต้องให้ความสำคัญต่อศาสนทายาท โดยเฉพาะอย่างยิ่ง การเผยแพร่ธรรมในเชิงรุกท่ามกลางกระแสโลกาภิวัตน์ที่ใช้สื่อสังคมออนไลน์เป็นสื่อกลางในการสื่อสารและเผยแพร่ข้อมูลข่าวสารทางพระพุทธศาสนาไปสู่พุทธศาสนิกชนหรือกลุ่มผู้รับสาร ซึ่งรวดเร็วกว่าวิธีดั้งเดิมหรือการแผ่ในเชิงรับ ทั้งนี้ การถ่ายทอดพุทธธรรมไปสู่ประชาชนได้อย่างมีประสิทธิภาพในยุคโลกาภิวัตน์นี้ จำเป็นต้องเปิดโอกาสให้บุคคลผู้มีความรู้ความสามารถเข้ามาช่วยสนับสนุน ทั้งในส่วนของเทคนิคและการใช้วัสดุอุปกรณ์การสื่อสารที่ทันสมัย ซึ่งพระสังฆาธิการผู้มีอายุสูงอาจขาดความคล่องตัวหรือไม่ชำนาญ และประการสำคัญคือจำเป็นต้องปรับเปลี่ยนรูปแบบการสื่อสารทางเดียว มาเป็นรูปแบบของการสื่อสารสองทางที่เปิดโอกาสให้ผู้ฟังมีส่วนร่วมในกิจกรรมต่าง ๆ เพื่อปฏิสัมพันธ์ที่ดีและสร้างเครือข่ายในการเผยแพร่พระพุทธศาสนา อันจะนำไปสู่ประสิทธิภาพของการเผยแพร่พระพุทธศาสนาในเชิงรุกได้เป็นอย่างดี ดังกล่าวข้างต้นนี้ สอดคล้องกับที่ พระครูวัชรธรรมคุณ (วิเชียร กลยาณธมโม) (2555) ได้ทำการวิจัยเรื่อง “ประสิทธิภาพการเผยแพร่พระพุทธศาสนาของพระสงฆ์แก่ผู้สูงอายุ: กรณีศึกษาผู้สูงอายุในชมรมผู้สูงอายุวัดราษฎร์ศรัทธาอำเภอบ้านแหลม จังหวัดเพชรบุรี” พบว่า โดยภาพรวม อยู่ในระดับมาก มีค่าเฉลี่ยเท่ากับ 4.00

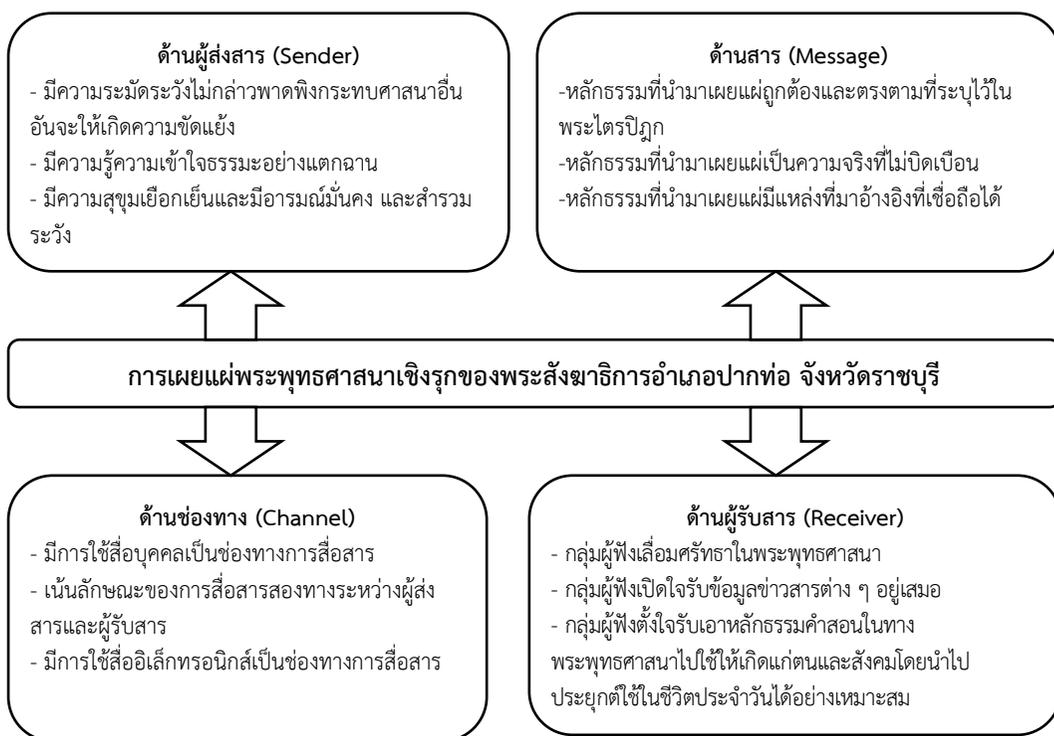
เมื่อพิจารณาเป็นรายด้าน พบว่า อยู่ในระดับมากทุกด้าน และยังสอดคล้องกับที่ พระณัฐพงษ์ สิริวิโส (2554) ได้ศึกษาวิจัยเรื่อง “บทบาทการเผยแผ่พระพุทธศาสนาของพระสงฆ์ เขตบางพลัด กรุงเทพมหานคร” พบว่า บทบาทการเผยแผ่พระพุทธศาสนาของพระสงฆ์ เขตบางพลัด กรุงเทพมหานคร โดยภาพรวม อยู่ในระดับมาก มีค่าเฉลี่ยเท่ากับ 3.57 และยังสอดคล้องกับที่ พระวิชัย ปณฺธโร (2556) ได้ศึกษาวิจัยเรื่อง “ศึกษาวิเคราะห์การใช้ปาฏิหาริย์สามของ พระพุทธเจ้าและพระสาวกในการเผยแผ่พระพุทธศาสนา” พบว่า การเผยแผ่พระพุทธศาสนานั้น เป็นการนำแบบอย่างของการดำรงชีวิตอันประเสริฐที่เรียกว่าพรหมจรรย์ ออกไปเผยแผ่แก่ประชาชนโดยมีเป้าหมาย คือ เพื่อประโยชน์เกื้อกูล เพื่อความสุขทั้งแก่เทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย เพื่ออนุเคราะห์แก่ชาวโลกด ดังที่ พระพุทธเจ้าตรัสว่าให้เผยแผ่ทั้งแก่เทวดาและมนุษย์ ไม่ใช่จะไปอ้อนวอนต่อเทวดาหรือไปขอพึ่งเทวดา เพราะเทวดาที่เป็นมิชฌาภิภูริก็มี ดังนั้น พุทธศาสนา จึงเป็นศาสนาที่เป็นประโยชน์ทั้งแก่เทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย และวิธีการเผยแผ่ของพระสาวกก็ เช่นกันเดียวกันกับพระพุทธเจ้า คือ เริ่มต้นจากการสนทนากันแล้วค่อยโน้มมน้าวเข้าสู่หลักธรรมต่าง ๆ ตามสมควรแก่อุปนิสัยของแต่ละบุคคลเป็นลำดับ ทำให้เกิดความรู้ความเข้าใจในพระ สัทธรรมยิ่ง ๆ ขึ้นไป โดยใช้ภาษาที่นุ่มนวล สละสลวย เหมาะสม ด้วยความตั้งใจสอนหรือเผยแผ่ โดยเคารพ และยังสอดคล้องกับที่ พระธีรนิติ ธีรธมโม (2554) ได้ศึกษาวิจัยเรื่อง “บทบาทพระ ธรรมทูตในการเผยแผ่พระพุทธ ศาสนาในอำเภอบางแพ จังหวัดราชบุรี” พบว่า นักเผยแผ่นั้น นอกจากมีคุณสมบัติเฉพาะตัวด้านการสื่อสารที่ดีแล้ว ควรมีการสร้างสรรคกิจกรรมที่ใ้ ประชาชนรับทราบและเข้าร่วมกิจกรรมกับทางวัด อันจะนำมาสู่ความเข้าใจและแก้ปัญหาอย่าง พร้อมเพรียงและยั่งยืนได้ และยังสอดคล้องกับที่ พระวุฒิกัทร อาทโร (2555) ได้ศึกษาวิจัยเรื่อง “บทบาทของพระสงฆ์ด้านการเผยแผ่พระพุทธ ศาสนาอำเภอดอนตูม จังหวัดนครปฐม” พบว่า ต้องจัดหาบุคลากรด้านการเผยแผ่เพิ่มเติม และให้สร้างทีมงานในกลุ่มพระเผยแผ่ด้วยกัน แลกเปลี่ยนเรียนรู้ซึ่งกันและกันอยู่เสมอ

2. ผลการเปรียบเทียบความคิดเห็นที่มีต่อการเผยแผ่พระพุทธศาสนาเชิงรุกของพระสังฆาธิการอำเภอปากท่อ จังหวัดราชบุรี โดยจำแนกตามปัจจัยส่วนบุคคล

ผลการเปรียบเทียบความคิดเห็นที่มีต่อการเผยแผ่พระพุทธศาสนาเชิงรุกของพระสังฆา ธิการอำเภอปากท่อ จังหวัดราชบุรี โดยจำแนกตามปัจจัยส่วนบุคคล พบว่า ปัจจัยส่วนบุคคล ได้แก่ อายุ พรรษา วุฒิการศึกษาสามัญ วุฒิการศึกษานักธรรม และตำแหน่ง มีผลให้ความ คิดเห็นของพระสงฆ์ที่มีต่อการเผยแผ่พระพุทธศาสนาเชิงรุกของพระสังฆาธิการอำเภอปากท่อ จังหวัดราชบุรี โดยภาพรวม ไม่แตกต่างกัน สอดคล้องกับที่ พระภพ สุนทรธมโม (2554) ได้ ศึกษาวิจัยเรื่อง “ประสิทธิภาพการบริหารจัดการของพระสังฆาธิการในอำเภอดำเนินสะดวก จังหวัดราชบุรี” พบว่า อายุ มีผลให้เกิดความคิดเห็น ไม่แตกต่างกัน และสอดคล้องกับที่ พระครู เกษมสมุทรคุณ (ทองหล่อ เขมธมโม) (2554) ได้ศึกษาวิจัยเรื่อง “ประสิทธิภาพการบริหาร จัดการวัดของพระสังฆาธิการในอำเภอมืองสมุทรสงคราม จังหวัดสมุทรสงคราม” พบว่า พรรษา

มีผลให้เกิดความคิดเห็น ไม่แตกต่างกัน และสอดคล้องกับที่ พระครูวิบูลกิจสุนทร (เมธี สุนทรโร) (2554) ได้ศึกษาวิจัยเรื่อง “ประสิทธิภาพการบริหารจัดการกิจการคณะสงฆ์ของพระสังฆาธิการอำเภอจอมบึง จังหวัดราชบุรี” พบว่า วุฒิศึกษาสามัญ มีผลให้เกิดความคิดเห็น ไม่แตกต่างกัน และสอดคล้องกับที่ พระครูวินัยธรรมสมชาย สุริชาน (2554) ได้ศึกษาวิจัยเรื่อง “ประสิทธิภาพการบริหารจัดการคณะสงฆ์ในอำเภอเขาย้อย จังหวัดเพชรบุรี” พบว่า วุฒิศึกษาทางธรรม มีผลให้เกิดความคิดเห็น ไม่แตกต่างกัน และสอดคล้องกับที่ พระสมุห์สมหวัง ยุติโก (2555) ได้ทำการวิจัยเรื่อง “การเผยแผ่พระพุทธศาสนาของพระสงฆ์ในอำเภอเมือง จังหวัดสระบุรี” พบว่า สถานภาพ (ตำแหน่ง) มีผลให้เกิดความคิดเห็น ไม่แตกต่างกัน

องค์ความรู้

ภาพที่ 1 องค์ความรู้ที่ได้รับจากการวิจัย

องค์ความรู้ที่ได้รับจากการวิจัย การเผยแผ่พระพุทธศาสนาเชิงรุกของพระสังฆาธิการอำเภอปากท่อ จังหวัดราชบุรี ดังนี้

ด้านผู้ส่งสาร (Sender) คือ พระสังฆาธิการมีความระมัดระวังไม่กล่าวพาดพิงกระทบศาสนาอื่น อันจะให้เกิดความขัดแย้ง พระสังฆาธิการมีความรู้ความเข้าใจธรรมะอย่างแตกฉาน และพระสังฆาธิการมีความสุขุมเยือกเย็นและมีอารมณ์มั่นคง และสำรวมระวัง

ด้านสาร (Message) คือ หลักธรรมที่พระสังฆาธิการนำมาเผยแผ่ถูกต้องและตรงตามที ระบุไว้ในพระไตรปิฎก หลักธรรมที่พระสังฆาธิการนำมาเผยแผ่เป็นความจริงที่ไม่บิดเบือน และ หลักธรรมที่พระสังฆาธิการนำมาเผยแผ่มีแหล่งที่มาอ้างอิงที่เชื่อถือได้

ด้านช่องทาง (Channel) คือ พระสังฆาธิการมีการใช้สื่อบุคคลเป็นช่องทางการสื่อสาร พระสังฆาธิการเน้นลักษณะการสื่อสารสองทางระหว่างผู้ส่งสารและผู้รับสาร และพระสังฆาธิการ มีการใช้สื่ออิเล็กทรอนิกส์เป็นช่องทางการสื่อสาร

ด้านผู้รับสาร (Receiver) คือ กลุ่มผู้ฟังมีความเลื่อมศรัทธาในพระพุทธศาสนา กลุ่ม ผู้ฟังเปิดใจรับข้อมูลข่าวสารต่าง ๆ อยู่เสมอ และกลุ่มผู้ฟังตั้งใจรับเอาหลักธรรมคำสอนในทาง พระพุทธศาสนาไปใช้ให้เกิดแก่ตนและสังคม โดยนำไปประยุกต์ใช้ในชีวิตประจำวันได้อย่าง เหมาะสม

ข้อเสนอแนะ

ข้อเสนอแนะเชิงปฏิบัติการ

1. ทุกฝ่ายควรสนับสนุนให้พระสังฆาธิการเข้ารับการศึกษาศึกษาสูงขึ้น อย่างน้อยในระดับปริญญาตรี
2. พระสังฆาธิการควรเผยแผ่หลักพุทธธรรมโดยเน้นการประยุกต์ใช้จริงใน ชีวิตประจำวัน
3. ทุกฝ่ายควรส่งเสริมให้พระสังฆาธิการเผยแผ่พระพุทธศาสนาในช่องทางการสื่อสาร สมัยใหม่ให้มากยิ่งขึ้น
4. ทุกฝ่ายควรส่งเสริมให้กลุ่มผู้สูงอายุเปิดใจรับการเผยแผ่พระพุทธศาสนาในรูปแบบ ใหม่

ข้อเสนอแนะเพื่อการวิจัยครั้งต่อไป

1. ในการวิจัยครั้งต่อไป ควรศึกษาเกี่ยวกับ เทคนิคการเผยแผ่พระพุทธศาสนาเชิงรุก สำหรับเยาวชน
2. ในการวิจัยครั้งต่อไป ควรศึกษาเกี่ยวกับ นวัตกรรมการเผยแผ่พระพุทธศาสนาของ พระสังฆาธิการ
3. ในการวิจัยครั้งต่อไป ควรศึกษาเกี่ยวกับ กระบวนการเทศน์การเผยแผ่พระพุทธศาสนา ท่ามกลางสถานการณ์โรคระบาด โควิด-19

เอกสารอ้างอิง

- กรมการศาสนา. (2540). *ปัจจัยที่ส่งผลต่อความสำเร็จของเจ้าอาวาสในการพัฒนาวัดให้เป็น ศูนย์กลางชุมชน*. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์กรมการศาสนา.
- ธานินทร์ ศิลป์จารุ. (2551). *การวิจัยและวิเคราะห์ข้อมูลทางสถิติ SPSS* (พิมพ์ครั้งที่ 9). กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์ปิสซิเนสอาร์แอนด์ตี.
- บุญศรี พานะจิตต์ และคณะ. (2545). *โครงการพัฒนาการจัดการศึกษาของสถาบันศาสนา สำนักงานคณะกรรมการการ ศึกษาแห่งชาติ*. กรุงเทพฯ: บริษัทพริกหวานกราฟฟิก จำกัด.
- พระครูเกษมสมุทรรคุณ (ทองหล่อ เขมธมโม). (2554). *ประสิทธิภาพการบริหารจัดการวัดของ พระสังฆาธิการในอำเภอเมืองสมุทรสงคราม จังหวัดสมุทรสงคราม* (วิทยานิพนธ์พุทธ ศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาการจัดการเชิงพุทธ). พระนครศรีอยุธยา: มหาวิทยาลัย มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- พระครูวัชรธรรมคุณ (วิเชียร กลยาณธมโม). (2555). *ประสิทธิภาพการเผยแผ่พระพุทธศาสนา ของพระสงฆ์แก่ผู้สูงอายุ: กรณีศึกษาผู้สูงอายุในชมรมผู้สูงอายุวัดราษฎร์ศรัทธา อำเภอ บ้านแหลม จังหวัดเพชรบุรี* (วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาการจัดการ เชิงพุทธ). พระนครศรีอยุธยา: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- พระครูวินัยธรรมสมชาย สุวิชาโน. (2554). *ประสิทธิภาพการบริหารกิจการคณะสงฆ์ในอำเภอเขา ย้อย จังหวัดเพชรบุรี* (วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาการจัดการเชิง พุทธ). พระนครศรีอยุธยา: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- พระครูวิบูลกิจสุนทร (เมธี สุนทโร). (2554). *ประสิทธิภาพการบริหารจัดการกิจการคณะสงฆ์ ของพระสังฆาธิการ อำเภอจอมบึง จังหวัดราชบุรี* (วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาการจัดการเชิงพุทธ). พระนครศรีอยุธยา: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราช วิทยาลัย.
- พระณัฐพงษ์ สิริวิโส. (2554). *บทบาทการเผยแผ่พระพุทธศาสนาของพระสงฆ์ เขตบางพลัด กรุงเทพมหานคร* (วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาการจัดการเชิงพุทธ). พระนครศรีอยุธยา: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต). (2540). *จาริกบุญ-จารีกรรม* (พิมพ์ครั้งที่ 4). กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์สหธรรมิก จำกัด.
- พระธีรนิติ ธีรธมโม. (2554). *บทบาทพระธรรมทูตในการเผยแผ่พระพุทธศาสนาในอำเภอบางแพ จังหวัดราชบุรี* (วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาการจัดการเชิงพุทธ). พระนครศรีอยุธยา: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

- พระภพ สุนทรธมโม. (2554). *ประสิทธิภาพการบริหารจัดการของพระสังฆาธิการในอำเภอ
ดำเนินสะดวก จังหวัดราชบุรี* (วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาการจัดการ
เชิงพุทธ). พระนครศรีอยุธยา: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- พระมหาสนั่น อุตตมเสฏโฐ. (2550). *กระบวนการเผยแผ่พุทธธรรมของพระธรรมทูต: ศึกษา
เฉพาะกรณี พระธรรมทูตในอำเภอเทพสถิต จังหวัดชัยภูมิ* (วิทยานิพนธ์พุทธศาสตร
มหาบัณฑิต สาขาวิชาพระพุทธศาสนา). พระนครศรีอยุธยา: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลง
กรณราชวิทยาลัย.
- พระเมธีธรรมาภรณ์ (ประยูร ธมมจิตโต). (2539). *พระพุทธศาสนาในยุคโลกาภิวัตน์* (พิมพ์ครั้งที่
12). กรุงเทพฯ: มูลินนิธิพุทธธรรม.
- พระวิชัย ปณณาธโร. (2556). *ศึกษาวิเคราะห์การใช้ปาฏิหาริย์สามของพระพุทธเจ้า และพระ
สาวกในการเผยแผ่พระพุทธศาสนา* (วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชา
พระพุทธศาสนา). พระนครศรีอยุธยา: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- พระวุฒิมัทธ อาทโร. (2555). *บทบาทของพระสงฆ์ด้านการเผยแผ่พระพุทธศาสนาอำเภอดอน
ตูม จังหวัดนครปฐม* (วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาการจัดการเชิง
พุทธ). พระนครศรีอยุธยา: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- พระสมุห์สมหวัง ยุติติโก. (2555). *การเผยแผ่พระพุทธศาสนาของพระสงฆ์ในอำเภอเมือง จังหวัด
สระบุรี* (วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาการจัดการเชิงพุทธ).
พระนครศรีอยุธยา: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.